

Juozas Baltušis ir Eduardas Mieželaitis tautinio atgimimo ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas, Istorijos fakultetas, Lietuvos istorijos katedra, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Stripsnyje išskirtinis dėmesys skiriamas Lietuvos SSR rašytojų ir politinio elito atstovų Juozo Baltušio ir Eduardo Mieželaičio, visuomenėje sulaukusių prieštaringo vertinimo, užimtai pozicijai tautinio atgimimo ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais. Nagrinėjama, kaip ir kodėl šios asmenybės istorinio lūžio laikotarpiu vertino prasidėjusias permainas šalyje, nepriklausomos Lietuvos pirmuosius metus. Mėginama J. Baltušį sąlyginai palyginti su norvegų rašytoju Knutu Hamsunu, taip pat paaiškinti, kodėl E. Mieželaitis atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje save laikė „nereikalingu žmogumi“.

Raktažodžiai: J. Baltušis, E. Mieželaitis, Lietuvos komunistų partija (LKP), tautinis atgimimas, Sąjūdis, Lietuvos nepriklausomybė, valdžia, opozicija

---

IVADAS

Lietuvos SSR kelių dešimtmečių literatūra neatsiejama nuo rašytojų klasikų Juozo Baltušio (1909–1991) ir Eduardo Mieželaičio (1919–1997). Pirmasis vyresnės kartos visuomenei puikiai žinomas dėl savo gausybės literatūrinių kūrinių, tokių kaip *Gieda gaideliai*, *Parduotos vasaros*, *Su kuo valgyta druska*, *Sakmė apie Juzą* ir kt.; antrasis, be gausybės savo daugiausiai poezijos knygų, visoje SSRS išgarsėjo 1962 m., kai už eilėraščių ciklą *Žmogus* gavo pačią solidžiausią Lenino premiją. (Sigito Gedos teigimu, visuotinis E. Mieželaičio „garbstymas, jo *Žmogaus* visasąjunginis kultas savaime, nejučiomis įtikino jį patį, kad tai yra be galo didelis ir reikšmingas kūrinys. Toks poeto ir jo kūrybos sureikšminimas nė vienam neiš-eina į gerą“ [21, 226].) J. Baltušio ir E. Mieželaičio išleistos knygos buvo plačiai skaitomos, patys jų autoriai savo kūrinius vaizdžiai kaip „žodžio meistrai“ (anot J. Baltušio, „niekad nesu sakęs kalbų, iš anksto pasirašytų popieriuje, šnekėjau visuomet iš širdies ir, kaip sakoma, iš galvos. Kitokio metodo nepripažinau niekad“) [11, 261] pristatydavo dažnuose susitikimuose su gausiais savo kūrybos gerbėjais, taip pat skaitant kūrinių ištraukas radijo ir televizijos laidose. Sovietmečiu literatūra LSSR gyventojams tiesiog būdavo neįsivaizduojama be jų numylėtinų J. Baltušio ir E. Mieželaičio, kurie (J. Baltušis stalinizmo metais savo veiksmais net tiesiogiai prisidėjo prie susidorojimo su į valdžios nemalonę patekusiais

rašytojais) (1) būdami komunistų partijos nariai ir užimdami politinius postus priklausė LSSR politiniam elitui: J. Baltušis 1958–1975 m. buvo kandidatas į Lietuvos komunistų partijos (LKP) centro komiteto (CK) narius, 1947–1975 m., 1980–1990 m. – Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos (AT), 1959–1967 m. – AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas; E. Mieželaitis 1960–1989 m. priklausė LKP CK, 1955–1963 m., 1962–1970 m. buvo SSRS AT deputatas, 1975–1989 m. – Lietuvos SSR AT deputatas, 1975–1989 m. – LSSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. Dėl savo charizmos, svorio visuomenėje ir užimamų pareigų J. Baltušiu ir E. Mieželaičiui sovietmečiu pavyko išlikti dėmesio centre, o daliai visuomenės – net savo laikmečio herojais ar net jo simboliais.

Tautinio atgimimo laikotarpiu ir pirmaisiais nepriklausomybės metais pasikeitus politinei situacijai J. Baltušis ir E. Mieželaitis išgyveno sunkius laikus. Anot fotografo Antano Sutkaus, naujasis Lietuvos laikotarpis sutapo su E. Mieželaičio (tą patį galima pasakyti ir apie J. Baltušį – M. T.) gyvenimo saulėlydžiu: „Taip, jo karta buvo komunistinių laikų. O ką ta karta tuo komunistiniu laiku darė – nerūpėjo niekam. Nurašyti mes buvom visi“ [21, 36–84]. Todėl E. Mieželaitis pertvarkos metais save laikė „nereikalingu žmogumi“, o J. Baltušis, viešai išsakęs savo kitokią nuomonę dėl Lietuvos nepriklausomybės, sulaukė savo tėvynainių didelės kritikos.

Kadangi istoriografijoje J. Baltušio bei E. Mieželaičio užimtos pozicijos tautinio atgimimo ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais atskiro tyrimo nesulaukė (tyrėjai daugiau dėmesio skiria šių asmenybių veiklai sovietmečiu) (2), nuspręsta parengti šią publikaciją.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti rašytojų J. Baltušio ir E. Mieželaičio užimtą poziciją tautinio atgimimo ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: įvertinti J. Baltušio veiksmus ir Lietuvos visuomenės požiūrį į šį rašytoją apariauju laikotarpiu; atskleisti E. Mieželaičio požiūrį į to meto aprašomus įvykius.

Straipsnis parengtas remiantis J. Baltušio publikuota korespondencija, amžininkų atsiminimais, to meto spauda. Daug informacijos rasta E. Mieželaičio spaudoje paskelbtame dienoraštyje ir po jo mirties išleistoje autobiografinėje knygoje *Nereikalingas žmogus*, kurios paskirtį autorius įvardijo taip: „Nerašau šios knygos niekam kitam, nerašau jos net skaitytojui, kurio nematau dabar ir neišivaizduoju ateity, rašau sau pačiam, kaip pats gyvenimas ir sunkūs, skaudūs, dramatiški išgyvenimai privedė mane prie humanistinio „Žmogaus“ ir jo „Antipodo“ – taigi iki „Mitų“ koncepcijos“ [19, 10].

VENAS PRIEŠ SROVĘ: JUOZO BALTUŠIO POZICIJA

Prasidėjus tautiniam atgimimui ir spartiems pertvarkymams, Lietuvos visuomenei labai buvo svarbi jos autoritetų užimta pozicija. Bundanti lietuvių tauta susižavėjusi, ausis ištempusi daugiatūkstantiniuose mitinguose klausėsi Justino Marcinkevičiaus ir kitų jos pripažintų rašytojų kalbų. Daug vilčių dėta į J. Baltušį, tačiau jis ne tik kad nepasirodė Sąjūdžio mitinguose, bet ir kitu būdu bei kitur išsakė savo atskirą nuomonę visai Lietuvai opiais klausimais. Šį kartą beveik aštuoniasdešimtmetis klasikas („Baltušis buvo itin komunikabilus, mokėjo bendrauti

- (1) Išsamiau apie J. Baltušio ir jo aplinkos rašytojų veiklą pokariu žr. Tamošaitis, Mindaugas. *Skausmingas praregėjimas. Lietuvių rašytojai Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.
- (2) Pvz., Ivanauskas, Vilius. Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuoju sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejais. *Politologija*, 2010, Nr. 4, p. 53–84; Baliutytė, Elena. (Ki)toks Mieželaitis: kas likę „Žmogaus“ šešėly? Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-10-03-nr-3490/2029-literatura/3205-elena-baliutyte-ki-toks-miezelaitis-kas-like-zmogaus-sesely> [žr. 2015 11 08].

su net labai skirtingos aplinkos ir išsilavinimo žmonėmis“ [3, 10] dėmesio sulaukė dėl to, kad prieštaringai vertino Sąjūdžio veiklą ir prasidėjusias didžiausias permainas. Iš pradžių jis 1988 m. rudenį kaip LSSR AT deputatas (taip elgėsi deputatai rašytojai J. Marcinkevičius, J. Nekrošius) siūlė tautinę vėliavą patvirtinti valstybe LSSR vėliava, o „Tautišką giesmę“ – LSSR valstybės himnu, LSSR herbu patvirtinti vyti ir padaryti atitinkamus įrašus LSSR konstitucijoje [30, 2–3]. Tokie veiksmai atspindėjo anuometinius tautos lūkesčius. Tačiau J. Baltušis, remdamas pertvarką ir siekdamas žmonėms geresnių gyvenimo sąlygų, pasisakė prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėją. 1989 m. kovo 6 d. LSSR Rašytojų sąjungos pirminės partinės organizacijos susirinkime, skirtame LKP CK XVII plenumui, J. Baltušis, priminęs, jog jis 7 metus gyveno „po caro vėliava“, 20 metų – „po Smetonos vėliava“, 40 metų – „po raudona vėliava, dabar vėl pastatė trispalvę“, pareiškė, kad esmė – ne vėliavų spalvos. Esą ne vėliavos lemia tautų ir žmonių likimą, ir ne taip svarbu, kokios charakteristikos jam klijuojamos. J. Baltušis, pripažinęs, jog yra ne prieš Sąjūdį („ne kartą esu jį užtaręs už naują mąstyseną, ekonomikos trūkumą, ekologinės krašto padėties kritiką. Tarp jų [sąjūdiečių – M. T.] yra dorų žmonių“), nepritarė Sąjūdžio pastangoms atkurti iki 1940 m. buvusią Lietuvą. J. Baltušiui ta Lietuva siejosi su sunkiais išgyvenimais (kurį laiką jam teko bernauti), „klasiniu susiskirstymu“, „fašistiniu perversmu“ (turimas omenyje 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje karininkų įvykdytas valstybės perversmas, kai į valdžią atėjo Antanas Smetona; jo valdymas, trukęs iki 1940 m. vidurio, sovietmečiu buvo vadinamas fašistiniu, nors tuo metu Lietuvoje fašizmo nebuvo, nebuvo ir demokratijos), valstiečių ūkių pardavinėjimu iš varžytinių, bėgimu nuo skurdo į užsienį (iš tiesų 1920–1940 m. iš Lietuvos emigravo per 102 tūkst. gyventojų). J. Baltušis negalėjo susitaikyti su stalinizmu („tuo metu stalinistinės tragedijos niekas nesitikėjo“), brežnevizmu. Jam norėjosi „geresnės, pažangesnės Lietuvos“, kad „Lietuva surastų tikrą ir teisingą kelią. Visa Lietuva – su Klaipėdos kraštu, Vilnium“ [10, 208]. 1989 m. rudenį LSSR AT deputatui J. Baltušiui, jo žodžiais tariant, labiausiai slėgė širdį visuomenėje aiškiai prasidėjęs ir nesulaikomai besiplėtojantis susiskaldymas į sąjūdžius ir sąjūdėlius, organizuojamas partijas, vienybės tarp LSSR AT deputatų nebuvimas, nuolatinis Sąjūdžio kišimasis į AT darbą. Todėl, iš esmės nepasisakydamas prieš pertvarkas ir Sąjūdį, J. Baltušis laukė iš jo lyderių didelio draugiškumo ir tolerancijos visiems, kad jų gera valia tarnautų bendram pertvarkos labui [29, 3]. Kiek vėliau J. Baltušis laikėsi nuomonės, kad daug Lietuvos gyventojų, patikėję Sąjūdžio lyderiais, nesuigaudė, jog dauguma jų – karjeristai, kuriems rūpi asmeniniai siekiai ir interesai, „jie stumia mūsų tautą į aklavietę, nelaimėn“ [10, 209].

Tokia J. Baltušio pozicija sulaukė labai aštrios Sąjūdžio lyderio V. Landsbergio kritikos televizijos laidoje „Atgimimo banga“. Pritardama Sąjūdžio lyderio nuomonei, literatūrologė Vanda Zaborskaitė, priminusi J. Baltušio rašytojo talentą, vis dėlto kvietė visuomenę giliau apmąstyti ir geriau pažinti žmones ir situacijas, o ne pasitenkinti nepriimtino asmens, šiuo atveju J. Baltušio, karštakošišku atstūmimu ir niekinimu [31, 4]. Profesorės raginimai atsimušė kaip žirniai į sieną. Tuo metu vieša Sąjūdžio kritika reiškė tautos įžeidimą. Taip atsitiko ir J. Baltušiui, kuris užsitraukė visuomenės neapykantą, kai 1990 m. balandžio 1 d. Maskvos televizijos laidoje „Vremia“ („Laikas“) pareiškė: „Mums reikia įsisąmoninti vieną tiesą: be rusų tautos, be kitų Tarybų Sąjungos tautų, atsiskyrusi Lietuva negalės gyvuoti. Aš nematau kito kelio. Ir jeigu gerai pagalvosite, jūs suvoksitė šitą neginčijamą tiesą. Tiktai kartu su visomis tautoms, draugiškai, vieningai, tiktai federacijoje mes galime siekti tautos savarankiškumo, savimonės, tikros demokratijos, kurios dabar Lietuvoje nėra – jūs patys žinotė“ [10, 208–209]. Balandžio 7 d. LKP laikraštįje *Tarybų Lietuva* išspausdintame straipsnyje „Juozas Baltušis: Tiktai drauge!“ nurodyta, kad tai buvo šio rašytojo interviu programai „Vremia“.

Šioje istorijoje svarbiausia yra tai, kad iš tiesų J. Baltušis nei programai „Vremia“, nei laikraščiui *Tarybų Lietuva* nedavė interviu. Davė saviems – Lietuvos televizijos rusų redakcijai, kuri be rašytojo leidimo interviu persiuntė Maskvai. Taip rašytojas buvęs apgautas, o Lietuvos televizija žodžio J. Baltušiu nesuteikė. Išsikeidęs J. Baltušis atsisakė važiuoti į Maskvoje vykusių SSKP XXVIII suvažiavimą, atsisakė stoti į atsiskyrusią promaskvietišką LKP [10, 209–210, 213]. To plačiau visuomenei nepaaiškinus, J. Baltušis viešai pradėtas vadinti „Maskvos tarnu“ [27, 2], nepagarbiai elgtasi su šio rašytojo išleistomis knygomis. Net Rašytojų sąjungos pastate ant palangės buvo galima rasti išdėliotų J. Baltušio knygų su pataisytu autoriaus vardu – Judas ir užrašu: „Iš pradžių vasaras pardavinėjo, o dabar Lietuvą pardavė“ [5, 3]. Dar neseniai buvę ištikimi J. Baltušio skaitytojai plėšė ir degino jo knygas [24, 5], nešė jas prie J. Baltušio namų durų, smerkė už kitokią nei daugumos nuomonę, iš rašytojo atimtas Anykščių rajono garbės piliečio vardas. Buvo pakeistas net J. Baltušio namų telefono numeris, nes „šlykščiausi skambučiai trukdydavo visą parą“ [23, 1988]. Kaip taikliai pažymėjo pasmerkto rašytojo dukra Rita Baltušytė, „per vieną dieną tūkstančiai ištikimiausių jo gerbėjų tapo jeigu ne rūšciais teisėjais, tai bent nuoširdžiai pasipiktinusių ir skaudžiai apviltais žmonėmis. Griežtai smerkiantys laišakai ir pasisakymai, vinimi perkaltos ar kitaip išniekintos rašytojo knygos, o iš mokyklų programų ištrinta rašytojo pavardė, – toks buvo nuosprendis“ [11, 7].

Vykstant masiniam puolimui prieš J. Baltušį, nuo jo nusisuko ir kolegų rašytojai, Lietuvos rašytojų sąjunga, vadovaujama V. Martinkaus. LRS valdyba posėdyje priėmė nutarimą „griežtai atsiriboti nuo Baltušio dėl jo minčių apie Lietuvos nepriklausomybę“ [11, 262]. Vis dėlto LRS nedrįso imtis pačios griežčiausios sankcijos – pašalinti J. Baltušį iš sąjungos. Nors tokių raginimų sulaukta pirmiausia iš pačių rašytojų, LRS vadovybė tam užkirto kelią [2, 29–30, 32–33]. 1994 m. LRS visuotiniame suvažiavime priminus, kad „valdyba ne kartą rimtai tarėsi ir audringai ginčijosi dėl siūlymų „valyti“ organizaciją, palikti ar šalinti kai kuriuos jos narius“, nurodyta, kad „paskutinio teisėjo vaidmens neprisiėmė“ [1, 124]. Taigi J. Baltušis liko sąjungos nariu, o jam mirus su juo buvo galima atsisveikinti Rašytojų sąjungos salėje (atsisveikinti su velioniu atėjo daug žmonių, tarp jų – A. Brazauskas su vainiku; pagarbą parodė ir M. Burokevičius) [23, 1988].

Tiesa, kai kurie rašytojai ragino pagarbiau elgtis su garbaus amžiaus sulaukusių J. Baltušiu. *Šiaurės Atėnų* redaktorius S. Šaltenis, pripažinęs, kad tikrai neketina ginčytis su garbingo amžiaus kolega, kreipėsi į Sąjūdį, kad šis dėl visa ko paprašytų nusivylusių J. Baltušiu skaitytojus nemėtyti, nenaikinti jo knygų (apie tai Sąjūdžio lyderis Vytautas Landsbergis kalbėjo per televiziją). Be to, S. Šaltenis labai prašė visų *Šiaurės Atėnų* skaitytojų neužversti rašytojo laiptinės jo raštais, neskambinti jam be jokio reikalo telefonu: „Liaukitės siuntinėję rašytojui knygas paštu, nes juk jis jau yra tikrai skaitęs nuosavas knygas! Praeis metai, kiti, nubrauksim dulkes nuo viršelių su draugo Baltušio pavarde (jei dabar nesinori į rašytojo raštus žiūrėti) ir pasidžiaugsim, kad turim ne tik akmenį Puntuką ar velnių muziejų, bet ir garsų skandalingą rašytoją, saugotiną valstybės bei partijos bendražygių. Pagaliau juk dažniausiai rašytojas ir knyga būna visiškai nepanašūs dalykai, retai kas gyvena taip, kaip ir rašo...“ [28, 2].

J. Baltušis, labai emociškai išgyvendamas savo pasmerkimą (Laimonas Noreika atsiminimuose aprašo susitikimą su rašytoju: „Aha, sąjūdininkas, o aš tai ne; o kai reikėjo pasirašyti raštą, smerkiantį Pasternaką, tai aš atsisakiau, – čia, aišku, ne sąjūdis. O atkovoti, kad nebūtų naikinamos kapinės – tai ne sąjūdis, o ant Tumo-Vaižganto tilto atstatyti Vaižganto bareljefai – tai ne sąjūdis, o sekretorių CK spaudimo atlaikymas – tai ne sąjūdis. O Jono Jurašo globojimas – aš dalyvavau jo vestuvėse Aušros vartuose ir išlydėjau jį į užsienį, kada kiti bijojo prie jo prieiti – tai ne sąjūdis. J. Baltušis karščiuojasi, beveik šaukia. Aš imu jį už

pečių, kratau ir sakau: nurimkit, taip negalima jaudintis, o Baltušis: aš jaudinuos, aš jaudinuos? Ne taip greit mane sujaudinsit. Monika [antroji J. Baltušio žmona Monika Mironaitė (1913–2000) – M. T.] rėkia: Juozai, išeik, mums su Laimonu reikia pasikalbėti. J. Baltušis išeina, bet tučtuojau grįžta su laikraščiais ir pasipiktinęs skaito kažkokias charakteristikas apie save.“ [23, 184–185], jautėsi teisus ir laiške anūkei Akvilei rašė, kad „tuo tarpu mano atžvilgiu girdėjau tiktai prakeiksmus ir grasinimus, be jokių įrodinėjimų ir ginčų“ [10, 212], o 1990 m. liepos pradžioje seseriai Marytei pripažino, kad jo „persekiojimai“ susilpnėjo, šiek tiek atleista ekonominė blokada, laukiama derybų su Maskva, žmonės, turėdami kitų interesų, tuo ir užsiima, „vis daugiau žmonių dabar mato, jog buvau teisus aš, o ne kas kiekviename žingsnyje šaukė apie savo meilę Lietuvai“. J. Baltušis visiems jiems linkėjo Dievo pagalbos, jokios rūstybės jų adresu neįjautė [11, 233].

Kaip rodo išlikę šaltiniai, J. Baltušį laikyti komunistu-stalinistu būtų netikslinga. Jis atgimimo laikotarpiu pasmerkė stalinizmo metais vykusias represijas [10, 207], už 1988 m. *Pergalės* Nr. 8 ir 9 išspausdinto kūrinio *Sakmė apie Juzą* ištraukas gautą honorarą paskyrė paminklui stalinizmo aukoms statyti. Galiausiai J. Baltušis palankiai vertino Lietuvoje ir SSRS pradėtus pertvarkymus, ypač gerokai didesnę žodžio ir spaudos laisvę. Rašytojas laikėsi nuomonės, kad bėgant laikui gyvenimas gerės. Tačiau J. Baltušis savo podukrai Dangei (Jakševičiūtė-Jefremovienė su vyru buvo sąjūdiečiai) sakydavo, kad jis netiki žmonių vieningumu, buvo tos nuomonės, kad Sąjūdis bus greitai išduotas ir sunaikintas, jis nesąs prieš Lietuvos nepriklausomybę, bet buvo įsitikinęs, kad tokiam žingsniui per anksti – negi „KGB taip lengvai paleis iš savo nagų Lietuvą? Nebūkite naivūs!“ [10, 214].

Kita vertus, negalima teigti, kad J. Baltušis buvo kategoriškai nusistatęs prieš nepriklausomą Lietuvą (tiesa, jis to viešai nesakydavo, be to, neviešai išsakytą nuomonę keitė). 1990 m. viduryje seseriai adresuotame laiške J. Baltušis pripažino, kad yra už Lietuvos laisvę, bet už tokią Lietuvą, kuri iš tiesų būtų laisva, kurioje kiekvienas žmogus turėtų teisę turėti savo nuomonę ir teisę tą nuomonę viešai išreikšti, kiekvienam žmogui būtų sudarytos sąlygos laisvai plėtoti savo gebėjimus, savo talentą ir siekti kartu su visais Lietuvos piliečiais lietuvių tautos laimės, gerovės, kultūros. Rašytojas paneigė jam metamus kaltinimus, kad jis esąs prieš Lietuvos nepriklausomybę. „Tai – melas ir veidmainystė“ [11, 251]. Kadangi šie žodžiai nebuvo paskelbti viešai, visuomenė toliau laikėsi griežtos pozicijos J. Baltušio atžvilgiu. „Paskutinis didysis pasakotojas, improvizuotojas su aktorystės kaimietišku meistriškumu balse ir akyse. <...> Baltušis – vienas spalvingiausių personažų, o jo liežuvio aštrumas negula į istoriografiją, nors pasiusk – negula“ [8, 63–64]. Vytautas Martinkus, sužinojęs apie silpstantį J. Baltušį, pasitaręs su monsinjoru Kazimieru Vasiliausku, 1991 m. sausio 30-ąją kartu aplankė jį ligoninėje (Antakalnyje). V. Martinkui nepavyko sužinoti, apie ką ligonis ir dvasininkas kalbėjosi, o su V. Martinkumi palietęs jam itin skaudžią temą J. Baltušis tik ištarė: „Nesu prieš Lietuvą“ [14, 15].

Audra dėl *Parduotų vasarų* autoriaus nesibaigė ir jam iškeliauvus Anapilin (1991 m. vasario 4 d.). Pirmiausia nebuvo išpildyta velionio paskutinė valia – būti palaidotam Svėdasuose, šalia savo tėvo. Tam pasipriešino Svėdasų sąjūdžio iniciatyvinė grupė (jos supratimu, neleis niekinti šventos žemės), o LR AT neleido rašytojo palaidoti Vilniuje, Antakalnio kapinėse, Menininkų kalnelyje, kur palaidoti Lietuvai nusipelnę asmenys. Nors velionis ir buvo palaidotas šiose kapinėse, bet ne minėtame kalnelyje, o nuošaliau. Nepaisant anksčiau minėtų viešų J. Baltušio pasmerkimų, rašytojo laidotuvėse dalyvavo didelis būrys jo kūrybos gerbėjų. LRS pirmininkas V. Martinkus, neprimindamas prieštarų paskutiniųjų metų velionio politinių pareiškimų ir palankiai atsiliepdamas apie J. Baltušio kūrybą, pažymėjo,

kad „literatūra kaip menas yra vertingesnė ir ilgaamžiškesnė už pasalinę charakterio klastą, už politines audras bei politikierių rietenas, už susikrautus žemiškuosius turtus bei nomenklatūrinių pareigų piramides“ [15, 7]. Kiek objektyvesnį J. Baltušio įvertinimą spaudoje pateikė P. Bražėnas: „<...> išėjo menininkas ir žmogus, savo gyvenimu ir kūryba nusipelnęs bei susilaukęs tokio dėmesio, tokių prieštarinčių vertinimų, tokių spontaniškų savo gerbėjų bei oponentų jausmų proveržių, tokių pagarbos ir nusivylimo, net neapykantos ženklų, kuriuos bet kuriuo kitu atveju tiesiog sunku būtų susieti su vienu žmogumi. Išėjo viena spalvingiausių, prieštarinčiausių, o gal ir mįslingiausių asmenybių, palikusi nevienaprasmius pėdsakus daugelio pažinojusių širdyse, ir talentingiausių savo kartos rašytojų, kurio kūryba ne tik paliudijo lietuviško meninio žodžio galią, bet ir neišvengė daugelio neišdildomų randų, paliktų negailingam laikui“ [6, 3].

Kaip matome, apsiribota gana švelniu J. Baltušio apibūdinimu. Tačiau tai nereiškė, kad mirtis sudėjo visus taškus ant „i“ vertinant šią asmenybę. Požiūris į ją ir šiais laikais išlieka labai prieštaringas, sakyčiau, labiau neigiamas (bene labiausiai J. Baltušį mėgina reabilituoti jo giminaičiai) (3). Kadaisė *Šiaurės Atėnų* redaktoriaus S. Šaltenis J. Baltušį palygino su garsiuoju Norvegijos rašytoju, Nobelio premijos laureatu Knutu Hamsunu (4), sakydamas: „Išties, kai pagalvoji, kuo mes blogesni už skandinavus, kurie turi pasaulinio garso rašytoją Knutą Hamsuną, karo laikų kolaborantą, nežinia kaip sugebėjusį išvelgti Hitlerio politikoj Europos atgimimą [pasibaigus Antrajam pasauliniam karui rašytojas K. Hamsunas prieš savo valią buvo uždarytas į psichiatrinę ligoninę, jo kūryba keliems dešimtmečiams uždrausta, knygas imta viešai deginti – M. T.]. Mes irgi turim teisę turėti savąjį – tegul ne tokio talento, tegul ne pasaulinį milžiną, bet irgi nuosavą rašytoją kolaborantą“. Iš tiesų J. Baltušį sąlyginai galima gretinti su K. Hamsunu, nors abu rašytojai veikė skirtingais laikotarpiais: lietuvis savo poziciją išreiškė „dainuojančios revoliucijos“ metu, kai buvo galima viešai pasakyti įvairių nuomonę svarbiais klausimais; norvegas veikė sudėtingais Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, kai Norvegijos, kaip ir daugumos kitų Europos valstybių, gyventojai, skaudžiai išgyvendami tragiškus netolimos praeities įvykius, siekė suvesti sąskaitas su savo nusikaltusiais tautiečiais (tuo metu daugiausia teisiami su naciais kolaboravę asmenys). Tačiau esama daug panašumo tarp J. Baltušio ir K. Hamsuno, kurį pirmasis nuo jaunystės laikų tiesiog dievino. Taigi:

– Abu sulaukę jau garbingo amžiaus užsitraukė dalies savo šalies gyventojų neapykantą: lietuvių rašytojas Lietuvos valstybės gyvenimą siejo su SSRS, o norvegų rašytojas okupuotos Norvegijos likimą – su nacistine Vokietija. Paradoksas, tačiau J. Baltušis gyvenimo pabaigoje pripažino, kad jis kadaisė labai išgyveno dėl K. Hamsuno: „O kai jis padarė tą klaidą – Hitlerio politikai pritarė, norvegai pokario metais pradėjo grąžinti jam knygas, tūkstančių tūkstančius, visą sodybą, visus privažiavimus užvertė jo knygomis... <...> Taip mylėjau Hamsuną, taip išgyvenau tą jo klaidą, kad bijojau imti į rankas jo dvitomį, bijojau, kad jo jau nebemylėsiu. Literatūra irgi sensta: susižavi šimtai tūkstančių, o po to atsiversti – nesiskaito, ir gana. Man buvo didelė laimė, kai atsiverčiau, o Hamsunas buvo ir liko ne vienas mylimiausių, bet pats mylimiausias mano rašytojas“ [11, 328].

(3) Bene geriausias pavyzdys prieš kelerius metus pasirodžiusi D. Jakševičiūtės knyga [10]; J. Baltušis – laiko audrų blaškytas rašytojas. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2006-02-08-j-baltusis-laiko-audru-blaškytas-rasytojas/5508> [žr. 2015 11 04].

(4) Išsamią šio rašytojo biografiją žr.: Kolloen I. S. *Hamsunas: svajotojas ir užkariautojas*. Vilnius, 2013.

– Savo „nusikalstamos“ veiklos metu dėl senatvės ir J. Baltušis, ir K. Hamsunas turėjo didelių sveikatos problemų, todėl ne visada sugebėdavo adekvačiai reaguoti į jų šalyse vykstančius politinius įvykius (J. Baltušis 1990 m. kovo 26 d. laiške savo dukrai rašė: „Gyvenimas Lietuvoje kiek maištingas, kupinas įvykių, pakitimų, nebe viską spėju sekti, manau, kad šito nė nereikia. Viskas eina, kaip sakoma, savo keliu, nors man, tokio amželio sulaukusiam, ne visuomet ir viskas aišku.“) [11, 247]; K. Hamsunas buvo beveik aklas.

– J. Baltušis tautinio atgimimo metais, o K. Hamsunas Antrojo pasaulinio karo metais, būdami rašytojai, neužėmė svarbių politinių postų, o jiems primetamus „nusikaltimus“ padarė savo poziciją pareikšdami žiniasklaidoje ar pasakytomis kalbomis. Jie abu nepasirašinėjo juridinių įstatymų, nuo kurių priklausė daugelio jų tautiečių likimai, dažnai pasibaigę tragiškai. Todėl J. Baltušio veiklos poveikis savo tautiečiams tautinio atgimimo ir K. Hamsuno Antrojo pasaulinio karo metais yra ne toks jau didelis ar toks jau nusikalstamas kaip, tarkime, Mykolo Burokevičiaus, Juozo Jarmalavičiaus, Juozo Kuolelio – tragiškųjų 1991 m. sausio 13 d. įvykių svarbių veikėjų ar Vidkūno Kvislingo – Norvegijos pronacistinės vyriausybės vadovo, nuo kurio sprendimų tiesiogiai nukentėjo dauguma norvegų.

– Abu iki gyvenimo pabaigos viešai gynė savo užimtas pozicijas ir neketino jų išsižadėti. J. Baltušis taip ir liko Lietuvos SSRS sudėtyje šalininku, t. y. jis viešai neatsisakė savo žodžių, nepareiškė, kad jo samprotavimai būtų klaidingi. Anot Romo Gudaičio, „mums – žlunga okupacija, Baltušiu – darbo žmonių valdžia, ir kaip išdrįsti jam pasakyti, kad tiki fikcija!“ [8, 64]. 1990 m. rugšėjo 14 d. laiške savo dukrai Ritai J. Baltušis pareiškė: „Daugiau ir daugiau žmonių Lietuvoje pradeda suprasti, kad mano nuomonė, pasakyta per Maskvos televiziją, buvo teisinga ir pagrįsta. Atvirai kalbant, nė vieno žodžio, ištarto mano kalbose, tiek paminėtoje, tiek ir kitose, aš neatšaukiu ir neatsisakau nė vieno jų. Esu įsitikinęs, kad ir aš turiu pilną teisę turėti savo nuomonę ir ją viešai išsakyti. Kaip ir visi kiti pasaulio žmonės. Ir, priešingai, neturiu teisės tylėti, kai matau, į kokius naujus ir naujus sunkumus stumiami Lietuva. Ir jeigu aš klystu, tai juk, kaip man atrodo, galima pabandyti sukritikuoti mane, užginčyti mano skelbiamas mintis, įrodyti jų neteisingumą. Kaip ir daroma kultūringoje, demokratinėje visuomenėje. Tuo tarpu mano atžvilgiu girdėjau tiktai prakeikimus ir grasinimus, be jokių įrodinėjimų ir ginčų. Iš to irgi darau išvadą, jog iš tikrųjų buvau teisus“ [11, 236]. K. Hamsunas 1946 m. liepos 23 d. valstybės prokurorui adresuotame laiške nurodė, kad „vienas vienintelis dalykas, parbloškiantis mane žemyn, yra mano straipsniai laikraščiuose. <...> Aš nebandau sumažinti jų reikšmės, sakyti, kad klydau. Priešingai – aš ir anksčiau, ir dabar nesigėdiju jų, laikau teisingais. <...> Aš rašiau apie Norvegiją, kuri privalėjo gauti deramą vietą tarp kitų germanų kraštų Europoje. Turėtų būti sąžiningai suprasta, kodėl aš panašiai rašiau apie okupacinę valdžią. Aš visą laiką buvau supamas vokiečių karininkų ir paprastų kareivių savo name, net naktimis, taip, daug kartų ir naktimis, iki ryto šviesos. Ir kartkartėmis man kildavo įspūdis, kad esu apsuptas stebėtojų, žmonių, kurie gavę užduotį kontroliuoti mane, mano veiklą“ [9, 139–140]. Tiesa, K. Hamsunui pokariu buvo iškelta byla. Nors dėl literatūrinių pasiekimų ir garbaus amžiaus (86 metai) iš pradžių jis buvo apgyvendintas senelių prieglaudoje, paskui kurį laiką psichiatrinėje ligoninėje, tačiau atkakliai pasipriešinus pačiam rašytojui, įvyko K. Hamsuno teismas, kuris priėmė sprendimą, kad rašytojas dėl padarytos žalos savo šaliai privalo sumokėti 325 tūkst. kronų (rašytojas savo mirtimi mirė sulaukęs 92 metų).

– J. Baltušio kūriniai Lietuvoje, o ypač K. Hamsuno Norvegijoje, kurį laiką buvo tabu (įvairiais būdais naikinamos jų knygos; uždrausta jas skaityti) ir tik praėjus keliems

dešimtmečiams norvegai atsipeikėjo ir visuomenė vėl ėmė rodyti pagarbą K. Hamsuno kūrybai. Belieka viltis, kad ir Lietuvoje pamažu prasidės J. Baltušio kūrinį reabilitacija.

„NEREIKALINGAS ŽMOGUS“: EDUARDAS MIEŽELAITIS

Eduardas Mieželaitis (1919–1997) savo poziciją tautinio atgimimo metais Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio nariui rašytojui Georgijui Jefremovui išdėstė šiais žodžiais: „Daug pas jus ten šlamšto, daug kas ir reikalinga, bet niekas dabar nebe mano. Aš komandos jau nekeisiu. <...> Kiekvienoje epochoje savi praregėjimai ir klystkeliai. Aš pirmenybę teikiu tam, ką geriausia mačiau ir patyriau. O ir nepriims manęs tie naujieji...“ [21, 233]. Poetas neįstojo į Sąjūdį ne todėl, kad būtų abejojęs kuriuo nors jo programos teiginiu, o todėl, kad nepasitikėjo kai kuriais šio judėjimo dalyviais: „Netikiu jais, – kalbėjo. – Ir jūs jais netikėkite. Žinau šių žmonių praeitį, žinau, kuo jie buvo ir ką gali padaryti“ [21, 175]. Todėl tuometinis LSSR AT deputatas, AT prezidiumo pirmininko pavaduotojas E. Mieželaitis (Sigitą Gedą traukė pati E. Mieželaičio laikysena – „išdidaus, oraus, aristokratiško žmogaus poeto. Vidujai laisvo“) [21, 225] nedalyvavo Sąjūdžio mitinguose (rašytojo Vacio Reimerio teigimu, E. Mieželaitis, pritardamas Sąjūdžio bangai, „protu negalėjo susitaikyti, kad ideologinių dvasinių vertybių revizija taip skaudžiai palies jį“) [21, 300] ir į permainas žvelgė iš atokiau. Jis nenorėjo (ar neįstengė) peržengti ribos, skyrusios senąjį sovietinį pasaulį ir kuriamą naująjį. Būdamas garbingo amžiaus E. Mieželaitis turėjo savitą požiūrį į šalyje vykstančias permainas. Antai 1989 m. pavasarį kartu su Justinu Marcinkevičiumi visuomeninių organizacijų išrinktas SSRS liaudies deputatu [12, 4] (į SSRS Liaudies suvažiavimą, nurungus kitus kandidatus, buvo išrinkti šie Sąjūdžio remiami kandidatai rašytojai: Sigitas Gedas, Romas Gudaitis, Marcelijus Martinaitis, Stasys Kašauskas ir Jakovas (Grigorijus) Kanovičius [13, 8]) E. Mieželaitis savo laikysena Maskvoje išsiskyrė iš kitų Lietuvos deputatų. Marcelijus Martinaitis prisimena „keistą“ E. Mieželaičio elgesį SSRS liaudies deputatų suvažiavime: jis su lietuvių deputatais sąjūdininkais nesėdėjo, „buvo kažkoks atsiskyręs, nekalbus, lyg ir liūdnas, vienišas, pavargęs, neatsimenu, kad būtų ką nors kalbėjęs, tikriausiai nieko mums ir nepakenkė. Prasidėjus tiems suvažiavimams deputatus dar veikė seni įpročiai, sakysime, po kokios nors trafaretinės frazės ploti arba urmu visai salei stotis. Mes buvome sutarę to nedaryti, didžiulėje salėje likdavome maža sėdinčiųjų salelė, o mūsų pusėn iš pradžių skriedavo piktos replikos ar net grasinama, kol salė su tuo apsiprato, o kitų respublikų delegatai netrukus nustojo šokinėti iš savo vietų. Ir štai tada man labai įstrigo E. Mieželaitis. Salė, pritarlama kažkokiam kalbėtojui, užstojusiam Tbilisio represijų vykdytojus, kareiviškais kastuvėliais aikštėje talžiusius galvas, atsistojo, išskyrus gruzinus ir mus. Štai nuo tada E. Mieželaitis mano atmintyje taip ir liko stovintis tarp mūsų, rodos, tik su dviem jedinstvininkais [„Jedinstvo“ – tuo metu Lietuvoje veikęs prosovietinis judėjimas – M. T.]. Tada pagalvojau, štai kaip dabar atrodo tas jo išgarsintas, tarp žemės ir dangaus pastatytas Žmogus – vienišas, liūdnas, kažkoks paliejęs ar net pasimetęs, užkluptas greitų, netikėtų permainų“ [21, 36–37]. Tai paaiškina, kodėl E. Mieželaitis laikėsi nuošaly nuo Sąjūdžio ir tautinio atgimimo reikalų ir turėjo savą požiūrį į Lietuvą po jos nepriklausomybės atkūrimo.

Sovietiniu laikotarpiu karjerą padariusiems rašytojams atgimimo ir pirmaisiais nepriklausomybės metais atėjo sunkūs laikai: puoselėjamos kitos vertybės, į viešumą iškilo kiti kūrėjai, kurie nevengė atvirai kritikuoti komunistinei santvarkai tarnavusių rašytojų. Net bandyta juos sukompromituoti, siekta, kad viešai atgailautų dėl savo praeities kūrybos. E. Mieželaitis buvo pasipiktinęs nuožmia visuomenės kampanija prieš J. Baltušį [21, 301], poetui buvo skaudu, kai 1996 m. jam paskambinusi *Lietuvos aid* žurnalistė mėgino išprovokuoti pokalbį, kuriame jis muštųsi į krūtinę. Poeto įsitikinimu, to padaryti nepavykė, nes jis

laikėsi nuomonės – *Žmogus* suvaidino progresyvių vaidmenį ir pasklido pasaulyje [16, 8]. Tuo metu senyvo amžiaus sulaukęs poetas, nors „nepuolė muštis į krūtinę, atgailauti“ [4, 383], atsiribojo nuo bet kokios aktyvesnės visuomeninės, politinės veiklos [7, 4] ir jautėsi niekam nereikalingas. Tačiau nuo poeto nenorėjo atsiriboti jo kolegos. Anot Valentino Sventicko, E. Mieželaitis „užmirštas, vienišas, nereikalingas... Ši būseną įaitrinta, gal iš dalies susikurta. Bičiuliai, lankę ir kalbinę poetą iki jo saulėlydžio, paskaitę dienoraščius gūžtelėjo pečiais. Prisimenu, ne kartą kalbinę poetą pasirodyti, paskaityti bent didžiuliuose metų skaitymuose ir girdėjęs įprastą atsakymą – gerai, spurdėkite, bet ‘jau be manęs’“ [26, 149]. Dar atgimimo išvakarėse R. Gudaitis mėgino E. Mieželaitį įtraukti į RS atvirus partinius susirinkimus, tačiau pastarasis išdidžiai atsisakė. Nepasidavė E. Mieželaitis ir Alfonso Maldonio įkalbamas [8, 167]. Pasirinkta saviizoliacija, o įdomiausia tai, kad nepriklausomybės metais, kaip taikliai pažymėjo V. Sventickas, „E. Mieželaitis reflektavo ne tiek Lietuvos kitimų procesus, kiek savo išgyvenimus“ [26, 149]. Dienoraščiai liudija, kad „Nereikalingas žmogus“ skaudžiai išgyveno nepriklausomybės metais jį užgriuvusius buitinius sunkumus. Kartais poetą užvaldydavo toks didelis pesimizmas, kad nebelikdavo net noro toliau gyventi, pabrėžiamas vienišumas: „Išstumtas iš gyvenimo, likau vienas kaip pirštas ir vienišas kaip nakties paukštis...“ Dėl pablogėjusios materialinės padėties E. Mieželaitis kaltino nepriklausomos Lietuvos valdžią: „Man sako – mylėk. Nebūkit, ponai, juokingi. Kaip aš galiu mylėti tą valdžią, kuri mane pavertė ubagu?“ [17, 9]. Pinigų jam nuolat reikėjo gydymuisi, susimokėti už komunalines paslaugas, tad tikėjosi atgauti savo pinigus iš bankrutavusio banko (po didelio vargo pusę sumos atgavo, o pusę sumos pavertė akcijomis). Poetas pyko dėl didelių komunalinių mokesčių, kuriuos sumokėjęs jam likdavo mažai pensijos („nedaug iš pensijos lieka maistui, nekaltant apie kitas būtinas prekes. Plėšikų, banditų, mafijozų apetitai!“) [18, 10]. Ypač E. Mieželaičiui buvo skaudu, kai Kultūros ministerija atsisakė finansiškai paremti jo eilėraščių knygos leidimą ir kai kultūros ministras nesutiko padaryti išėjusios knygos *Mitai* prezentacijos. Dėl to poetas jautėsi labai įžeistas ir dienoraštyje labai nepagarbiai atsiliepė apie tuometinį ministrą, kurio pavardė nebuvo nurodyta (tuo metu kultūros ministro pareigas ėjo rašytojas Saulius Šaltenis).

Net iš viešumos pasitraukęs E. Mieželaitis negalėjo gyventi nekurdamas poezijos (testamente rašė: „Didžiausia mano meilė buvo Poezija, riteriškai jai tarnavau, visa kita mano veikla tik balastas“ [20, 198]). Tad ir nepriklausomybės metais stengėsi pagal galimybes savo laiką skirti kūrybai: „rašau ir toliau rašysiu, kol krūtinėje plaks širdis“ [18, 10]. Pasirodė net kelios poeto knygos, tačiau gauti už jas bent kiek padoresnį atlygį autoriui nepavyko. Pavyzdžiui, išėjęs *Mitams*, leidėjas iš Kauno jam atvežė 20 knygos egzempliorių. Pinigų neėmė, bet ir honoraras minimalus. Pasitaikydavo ir tokių atvejų, kai leidykla honoraro paprasčiausiai nesumokėdavo [18, 10]. O pinigų poetui labai reikėjo: „verčiuosi sunkiai, dabar vasara, reikėtų kur nors išvažiuoti ir pailsėti nuo tos velniavos, bet nėra iš ko, trūksta pinigų. Jau šešeri metai, kai neišvažiuoju į joki kurortą <...>. Taigi reikalingi pinigai, kurių nuolat neužtenka. <...>. Į ką mus pavertė laukinis, žvėriškas kapitalizmas?“ [17, 9]. Jam buvo pikta, kad pinigai nuvertėjo, kad už juos neįmanoma nieko nupirkti: „Nežinau, kaip reikės toliau gyventi – viskas brangsta, brangsta, brangsta, pinigas pinga, pinga, pinga – pinga ir žmogus. Lieka žmogui vienas vienintelis ir artimiausias kelias – po velėna. Ką tie išprotėję komersantai daro?“ [18, 10]. E. Mieželaitis labai išgyveno dėl itin mažos pensijos: „Buvau taupomajame banke, atsiėmiau savo kuklią pensiją ir pasidarė taip graudu, jog norėjosi tik apsiverkti“ [19, 10]. To nebuvo Lietuvos priklausomybės metais, kai E. Mieželaitis nuolat užimdavo įvairias aukštas pareigas. O kur dar kitos lengvatos ir honorarai už didžiuliais tiražais leidžiamą kūrybą! „1967–1971 m. vien už lietuviškai publikuotus tekstus E. Mieželaičiui buvo

išmokėta 78 000 rublių honoraro, Marcinkevičiui – 64 000“ [25]; kai kurie rašytojai gaudavo ne ką mažesnius atlyginimus. E. Mieželaitis laikėsi zenite net keletą dešimtmečių, o dabar staiga, prasidėjus tautiniam atgimimui, viskas iš esmės pasikeitė. Dar visai neseni įvykiai jau buvo istorija. Poetą įskaudino ir tai, kad visos trys nepriklausomybės metais išleistos knygos nesulaukė jokio visuomenės dėmesio. Dėl to jautėsi niekam nereikalingas, įskaudintas, pamirštas, nes buvo įpratęs „būti pirmam plane“ [21, 233]. Justo Vinco Paleckio teigimu, po nepriklausomybės atkūrimo poetą žeidė jo kūrybos nutylėjimas ir „užbraukimas“, užgaulios užuominos spaudoje. „Ir tai, kad tuometinė valdžia, jo manymu, nieko nedaro ar daro mažai, kad apgintų žmones, daug nuveikusius Lietuvai. Dar ir dabar ausyse skamba tuomet telefono ragelyje nuaidėjusi frazė, kai jis, kaip visad, lėtai, svariai, bet susierzinęs pagiežingai ištare: 'Jeigu nepadarysite to ir to (jau neprisimenu konkrečiai), aš parašysiu, aš viską išdėsiu, kaip buvo. Jums (suprask – esantiems valdžioje) bus rieta'“ [21, 97].

Nors buitinės sąlygos buvo sunkios, E. Mieželaitis iki pat gyvenimo pabaigos negalėjo be poezijos, vos tik sveikatai sustiprėjęs jis ketino toliau rašyti: „Ir aš turiu labai aktyvų narkotiką – poeziją“ [17, 9]. Nieko keista, kad po poeto mirties dienos šviesą išvydo kelios knygos. Tačiau jį nuolat kankino abejonės: „Būti ar nebūti – štai kur klausimas, kuris pastaruoju metu vis dažniau ir man iškyla. Ar verta dar rašyti?“ Nesant atsiliepimų apie išleistas knygas, kildavo dėsningas klausimas: ar jo kūryba bus kam nors reikalinga? („Ignoravimas tęsiamas – toks poetas neegzistuoja.“) Kildavo ir abejonių: „o kur visą tą rašliavą spausdinti ir kur išleisti knygą?“ E. Mieželaičio supratimu, „cenzūra buvo tada ir liko dabar – tik tada buvo politinė cenzūra, o dabar tai ekonominė cenzūra. Jeigu tavo knyga bus pelninga kapitalistui leidėjui, jis ją išleis, jeigu nuostolinga – jokiū būdu nerems ir neleis“ [17, 10]. Štai tokios mintys kamavo E. Mieželaitį paskutiniiais jo gyvavimo metais. To laikotarpio poeto būseną taikliai atspindi eilėraščio „Vienatvė“ žodžiai: „tyli visą naktį kurčias telefonas/ tai ir aš tyliu tarytum nebylys/ ar tarytum morge paliktas lavonas/ laukiu kol koks katafalkas čia atklys“ [22, 3].

Nors E. Mieželaitis tautinio atgimimo metais ir po nepriklausomybės atkūrimo neužrūstino visuomenės, nepasisakė prieš nepriklausomą Lietuvą (būdamas Lietuvos nepriklausomybės šalininkas 1993 m. dienoraštyje rašė: „Lietuvoje gimiau ir užaugau, Lietuva man visada buvo ir liko širdyje valstybė. Valstybė ji turėtų išlikti ir ateityje“ [21, 198]), vis dėlto net laidotuvių dieną neišvengta kuriozų. Pasak Vito Areškos, „viena moteriškė net spjovė priėjusi prie kapo. Šiaip poetui buvo atiduota priderama pagarba, bet ore vis dėlto tvyrojo tam tikra įtampa ir nesutarimai, kaip vertinti poeto gyvenimą ir kūrybą“ [21, 36–64]. Pats E. Mieželaitis tarsi išspranašavo savo mirtį ir jau nenorėjo gyventi. Likus pusmečiui iki mirties poetas dienoraštyje džiaugėsi, kad „gyvenimas jau eina į pabaigą. Gal šie 1997-ieji bus man paskutiniai metai?“ [19, 10] Tokių minčių slegiamas tų metų birželio 6 d. E. Mieželaitis iškeliavo Anapilin.

Išėjo vienas žymiausių LSSR poetų, kurio prieš kelis dešimtmečius sukurtas eilėraščių ciklas *Žmogus* sudrebino tuometinės SSRS literatūrinį gyvenimą, o kartu suteikė galimybę kitiems sovietinėje aplinkoje gyvenantiems poetams ieškoti kūryboje naujų formų, nebijoti eksperimentuoti [8, 167]. Beliaka pridurti, kad pasikeitusiomis sąlygomis *Žmogaus* autorius, save įvardijęs „nereikalingu“ ir atsakęs toliau dalyvauti nepriklausomos Lietuvos literatūriniame gyvenime, pats save atskyrė nuo jo ir visuomenės akyse liko penkiasdešimtmetį Lietuvoje gyvavusios sovietinės lietuvių literatūros kūrėju. Tai žmogus, nesugebėjęs (veikiau – nenorėjęs, priešingai nei Justinas Marcinkevičius) pabandyti savo kūryba ir visuomenine-politine veikla sujungti skirtingas epochas ir dėl to dėsningai pasilikęs nepriklausomos Lietuvos literatūrinio ir apskritai kultūrinio gyvenimo paraštėje. Taigi „jis neišsiginė

epochos, kurios negalėjo pats pasirinkti – jis net neatsisveikino su tais, kurie dabar apsimetė toje epochoje negyvenę, o tik ilgėjęsi laisvės ir naujųjų laikų“ [8, 169].

IŠVADOS

1. Rašytojo J. Baltušio tautinio atgimimo laikotarpiu viešai išdėstytas kritiškas požiūris į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą lėmė, kad šis sovietų lietuvių literatūros klasikas staiga tapo nemėgstamas daugumos lietuvių. Aprašyta J. Baltušio „prakeikimo istorija“ tik patvirtina, kad nagrinėjant garsių rašytojų veiklą būtina atskirti jų kūrybą nuo politinės ar visuomeninės veiklos. Kitu atveju genialūs rašytojai dėl vieno neatsakingo poelgio ilgam laikui bus pasmerkti, tas pats išties ir jų kūrybą. Tuomet atsivertų didelė kūrybinė tuštuma.

2. Poeto E. Mieželaičio atsiribojimas nuo bet kokios visuomeninės ir politinės veiklos tautinio atgimimo ir pirmaisiais nepriklausomybės metais, atsiradęs pesimizmas dėl savo pasunkėjusios buities ir kūrybos sąlygų, savęs laikymas niekam nereikalingu, neįvertintu žmogumi, leidžia teigti, kad ši asmenybė labai nusivylė ne tiek atkurta nepriklausoma Lietuva, kiek jos valdžia ir pasunkėjusiu ekonominiu žmonių (visų pirma savo paties) gyvenimu. Tai sovietmečiu „ant rankų“ nešioti, o pasikeitusiomis sąlygomis įžeisto žmogaus nenorėjimas susitaikyti su tuo, kad prarasto populiarumo, turėtos įtakos ir svorio visuomenėje jau niekada nepavyks susigrąžinti.

Gauta 2015 11 09
Priimta 2016 03 21

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Lietuvos rašytojų sąjungos suvažiavimo stenograma, Vilnius, 1994 m. gruodžio mėn. 16 d. *LLMA*, f. 750, ap. 1, b. 35, l. 124.
- [2] Lietuvos rašytojų sąjungos visuotinio susirinkimo stenograma, 1992 m. sausio 6 d. *LLMA*, f. 750, ap. 1, b. 14, l. 29–30, 32–33.
- [3] AREŠKA, Vitas. *Kumelė vardu Emilja*: prisiminimai ir apmąstymai. Vilnius, 2007.
- [4] BALTAKIS, Algimantas. *Gimiau pačiu laiku*: iš dienoraščių, 1960–1997. Vilnius, 2008.
- [5] Baltušis pasiliko ištikimas Maskvai. *Akiračiai*, 1990, Nr. 5, p. 3.
- [6] BRAŽĖNAS, Petras. Atsisveikinant su J. Baltušiu. *Tiesa*, 1991 vasario 5, p. 3.
- [7] Eduardas Mieželaitis: „Ramybė skamba...“. Depolizuotas lapkričio pašnekesys su poetu Eduardu Mieželaičiu. *Tiesa*, 1992 lapkričio 7, p. 4.
- [8] GUDAITIS, Romas. *Piemuo norėjo Hamletu būti*. Vilnius, 2013.
- [9] HAMSUNAS, Knutas. *Užžėlusiais takais*. Kaunas, 2001.
- [10] JAKŠEVIČIŪTĖ, Dagnė. *Gyvenom socializme*: prisiminimai apie Juozą Baltušį. Vilnius, 2013.
- [11] *Juozas Baltušis iš arti*: laiškai ir kt. Vilnius, 2010.
- [12] Lietuvos atstovai, TSRS liaudies deputatai nuo visuomeninių organizacijų. *Tiesa*, 1989 kovo 29, p. 4.
- [13] LKP rinkimų štabas. TSRS liaudies deputatų rinkimus laimėjo šie Sąjūdžio remiami kandidatai. *Atgimimas*, 1989, Nr. 10, p. 8.6.
- [14] MARTINKUS, Vytautas. Kupiškio sakmė. Iš: Baltušis J. *Sakmė apie Juozą*. Vilnius, 2007, p. 5–16.
- [15] MARTINKUS, Vytautas. Palydint Juozą Baltušį. *Literatūra ir menas*, 1991 vasario 9, p. 7.
- [16] MIEŽELAITIS, Eduardas. Dvasinė alegorija. *Dienoraštis. Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 38, p. 8–9.
- [17] MIEŽELAITIS, Eduardas. Dvasinė elegorija. *Dienoraštis. Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 39, p. 10.
- [18] MIEŽELAITIS, Eduardas. Dvasinė elegorija. *Dienoraštis. Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 44, p. 10.
- [19] MIEŽELAITIS, Eduardas. Dvasinė elegorija. *Dienoraštis. Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 45, p. 10.

- [20] MIEŽELAITIS, Eduardas. *Nereikalingas žmogus*. Akcentai: autobiografinė esė. Vilnius, 2003.
- [21] MIEŽELAITIS, Eduardas. *Post scriptum*. Prisiminimai apie Eduardą Mieželaitį, straipsniai, laišškai. Vilnius, 2008.
- [22] MIEŽELAITIS, Eduardas. Vienatvė. *Opozicija*, 1993, Nr. 19, p. 3.
- [23] NOREIKA, Laimonas. *Vidurnakčio užrašai*. Vilnius, 2001.
- [24] SAVIČIENĖ, F. Šiukšliadėžės dega „Juza“, o rašytojo širdyje žėrėjo kaitrūs tarybinės idilės laužai... [apie rašytoją]. *Europa*, 1996, Nr. 25, p. 3.
- [25] STREIKUS, Arūnas. Kitokio požiūrio į Just. Marcinkevičių teks palaukti. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-streikus-kitokio-poziruio-i-just-marcinkeviciu-teks-palaukti.d?id=69405628> [žr. 2015 11 03].
- [26] SVENTICKAS, Valentinas. Reikalinga knyga. Iš: Mieželaitis E. *Nereikalingas žmogus*. Akcentai: autobiografinė esė. Vilnius, 2003, p. 151.
- [27] ŠAKNYS, Bernardas. Rašytojo Baltušio nėra, tėra drg. Baltušis – Maskvos tarnas, TSKP narys: Atviras laiškas J. Baltušiu. *Lietuvos aidas*, 1990 birželio 13, p. 2.
- [28] ŠALTENIS, Saulius. Jūsų daug – Baltušis vienas! *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 17, p. 2.
- [29] Vienuoliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos tryliktoji sesija. Diskusijos dėl pranešimo apie politinę padėtį Respublikoje. *Tiesa*, 1989 rugsėjo 26, p. 3.
- [30] Vienuoliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos dešimtoji sesija. *Tiesa*, 1988 lapkričio 25, p. 2–3.
- [31] ZABORSKAITĖ, Vanda. Kaip reaguojame? *Tiesa*, 1989 spalio 4, p. 4.

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Juozas Baltušis and Eduardas Mieželaitis during the National Revival and the first years of Lithuanian Independence

Summary

The names of Juozas Baltušis (1909–1991) and Eduardas Mieželaitis (1919–1997) are inseparable from the Soviet Lithuanian literature. The first writer is famous for his widely known writings “Gieda gaideliai”, “Parduotos vasaros”, “Su kuo valgyta druska”, “Sakmė apie Juzą”, etc. The second one published numerous poetry books and became famous in 1962 after he had received a notable Lenin’s award for the cycle of poems “Human”. Both writers were members of the Communist Party and held political office. They were the part of Soviet Lithuanian political elite.

A complicated period of life to both writers came during the National Revival and the first years of Lithuanian Independence. At that time the Lithuanian society got free from the Communist regime and the political situation has changed in the country. In the context of National Revival Eduardas Mieželaitis characterized himself as “unwelcome, needless person”. Juozas Baltušis was severally criticized because he spoke out against the restoration of Lithuanian Independence.

The article aims to analyze the attitudes of Juozas Baltušis and Eduardas Mieželaitis towards the Lithuanian National Revival and the Lithuanian Independence restoration idea. The main task of this article includes the estimation of Juozas Baltušis’ actions and society’s reaction concerning his speeches and position

towards the Lithuanian Independence. Furthermore, Eduardas Mieželaitis' attitude towards the events of the late 1980's in Lithuania is revealed.

The author of the article made the conclusion that Juozas Baltušis' critical attitude towards the Lithuanian secession from USSR in 1990 made him unpopular in the society. Juozas Baltušis' case reminds us that writer's political and literary activities and achievements have to be separated. Otherwise one or several reckless political actions made by the writer can condemn him and his literary work for a long time. Eduardas Mieželaitis' self-isolation from public activities during the National Revival and the first years of Independence and his pessimistic attitude towards new political conditions were determined by the change of his living conditions. Eduardas Mieželaitis was pessimistic about the economic downturn but not about the restoration of Lithuanian Independence. He was glorified as a writer during the Soviet era and lost his popularity after Lithuania became an independent state. He was disappointed by the reality and the idea that his "weight" in the society is weakened.

Keywords: J. Baltušis, E. Mieželaitis, Communist Party, National Revival, Sąjūdis, Lithuanian Independence, government, opposition